

THƠ MỚI VÀ TIỂU THUYẾT TỰ LỰC VĂN ĐOÀN TRONG SỰ TIẾP NHẬN CỦA ĐỘC GIẢ TRẺ VIỆT NAM HIỆN NAY

HÀ THANH VÂN

TÓM TẮT

Bài viết dựa trên sự kết hợp liên ngành giữa phương pháp điều tra xã hội học và phương pháp nghiên cứu văn học đi đến những kết luận về sự tiếp nhận phong trào Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn ở những độc giả trẻ, từ độ tuổi 18 đến 30. Từ đó có thể thấy được sự cảm nhận, những quan tâm, hiểu biết của họ về hai hiện tượng văn học đặc sắc trong lịch sử văn học Việt Nam ra đời cách đây vừa tròn 80 năm.

Ra đời cách đây vừa tròn 80 năm, phong trào Thơ mới và những tác phẩm tiểu thuyết của nhóm Tự lực văn đoàn đã chứng tỏ một sức sống dài lâu trong lòng công chúng Việt Nam. Thời gian trôi qua, có những giá trị được xác định lại, có giá trị được đề cao, cho thấy nghiên cứu về Thơ mới và Tự lực văn đoàn bao giờ cũng có sức thu hút riêng.

Từ góc nhìn của tiếp nhận văn học, có thể đặt ra vấn đề sự tiếp nhận của công chúng văn học đương đại, đặc biệt là công chúng trẻ đối với Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn hiện nay như thế nào. Thế kỷ XX ghi nhận sự ra đời của hàng loạt lý thuyết nghiên cứu văn học và ảnh hưởng của

chúng đều kéo dài xuyên suốt từ thế kỷ XX bước sang cả thế kỷ XXI. Khởi đi từ chủ nghĩa hình thức Nga, trường phái ngữ văn Đức, chủ nghĩa cấu trúc, hậu cấu trúc..., cho đến lý thuyết tiếp nhận văn học, việc nghiên cứu văn học đã có những phương pháp mới, khác với việc phê bình, bình luận văn học theo kiểu cổ điển, trong số đó, lý thuyết tiếp nhận văn học được đánh giá là sự bổ sung quan trọng cho việc xây dựng lịch sử văn học. Các lý thuyết văn học tiếp cận văn chương theo những cách khác nhau và có thể được phân loại theo những tiêu chí khác nhau. Tuy nhiên, có một điểm chung quan trọng không thể chối cãi: tác phẩm văn học là một hiện tượng sử dụng ngôn ngữ trong đó không thể thiếu vai trò của tác giả, độc giả cũng như thực tại, cho dù mỗi yếu tố tham gia ở những mức độ khác nhau. Nhấn mạnh vai trò của độc giả trẻ tuổi trong việc tiếp nhận Thơ mới và Tự lực văn đoàn, chúng tôi đã thực hiện một cuộc điều tra văn học qua mạng. Chúng tôi đặt vấn đề tìm hiểu độc giả trẻ tuổi vì đây là lớp công chúng đọc có điều kiện tiếp cận với nhiều dòng văn học cả ở Việt Nam lẫn nước ngoài, đồng thời cũng là lớp người có điều kiện tiếp cận với nhiều phương tiện thông tin giải trí ngoài văn học. Do vậy, việc họ tiếp nhận Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn, hai hiện tượng văn học có tuổi đời gần 100

năm như thế nào sẽ đặt ra nhiều vấn đề thú vị trong tâm lý tiếp nhận.

Chúng tôi sử dụng phương pháp nghiên cứu liên ngành, kết hợp giữa phương pháp điều tra xã hội học và phương pháp nghiên cứu văn học. Cụ thể là những phương pháp như sau.

Sử dụng phương pháp điều tra xã hội học với các cuộc phỏng vấn định lượng và định tính, chọn mẫu điển hình với 500 đối tượng là người đọc ở độ tuổi 18-30, tỷ lệ giới tính cân bằng, sống tại TP HCM, Hà Nội và 8 tỉnh thành khác là Cần Thơ, Bến Tre, Đà Nẵng, Hà Tĩnh, Hải Phòng, Thái Bình, Yên Bái, Lai Châu. Các địa phương được lựa chọn có ở cả ba miền Bắc, Trung, Nam, cả ở vùng đồng bằng, thành phố biển, vùng miền núi. Nghề nghiệp là học sinh phổ thông, sinh viên, công nhân, viên chức nhà nước, kinh doanh và nghề tự do, chiếm tỉ lệ đồng đều nhau. Thời gian phỏng vấn là trong tháng 8/2012.

Đặc biệt, chúng tôi thử nghiệm kiểu phỏng vấn qua mạng dưới hình thức mở một biểu mẫu trên Google Docs (một ứng dụng thực tiễn của nhà cung cấp dịch vụ Google nhằm phục vụ các cuộc điều tra, khảo sát) và trên email để lấy ý kiến của cộng đồng các bạn trẻ với mục đích muốn tìm hiểu xem trong thời đại bùng nổ internet hiện nay, sự tiếp nhận của các bạn đối với những giá trị văn học của một thời đại đã qua là như thế nào.

1. SỰ HIỂU BIẾT VÀ QUAN TÂM CỦA BẠN ĐỌC TRẺ TUỔI ĐỐI VỚI PHONG TRÀO THƠ MỚI VÀ TIỂU THUYẾT TỰ LỰC VĂN ĐOÀN

1.1. Những quan tâm của bạn đọc trẻ tuổi đối với phong trào Thơ mới và tiểu thuyết Tự

lực văn đoàn

Theo khảo sát của chúng tôi, các bạn trẻ khi tốt nghiệp trung học phổ thông đều có biết về phong trào Thơ mới thông qua các bài như sau trong chương trình học Ngữ văn lớp 11:

- *Khái quát về văn học Việt Nam từ đầu thế kỷ XX đến Cách mạng tháng Tám năm 1945.*

- Học các bài thơ: *Vội vàng* của Xuân Diệu, *Tràng giang* của Huy Cận, *Đáy thôn Vĩ Dạ* của Hàn Mặc Tử.

- Đọc thêm các bài thơ: *Tương tư* của Nguyễn Bính, *Chiều xuân* của Anh Thơ.

- Học *Một thời đại trong thi ca* trong tác phẩm *Thi nhân Việt Nam* của Hoài Thanh-Hoài Chân.

Tiểu thuyết Tự lực văn đoàn không được học trong chương trình trung học phổ thông, ngoài phần học về tác giả Thạch Lam với truyện ngắn *Hai đứa trẻ*. Sách giáo khoa Ngữ văn lớp 11 có nói Thạch Lam là nhà văn thuộc nhóm Tự lực văn đoàn và không giải thích gì thêm.

Trước đó, trong chương trình học Ngữ văn năm lớp 8, có đề cập đến hai bài thơ *Nhớ rừng* của Thế Lữ và *Ông đồ* của Vũ Đình Liên.

Do vậy, với câu hỏi riêng có biết gì về phong trào Thơ mới có đến 93% các bạn trẻ trả lời rằng có biết. Số 7% không biết tập trung vào các bạn trẻ làm nghề công nhân hoặc nghề tự do. Chúng tôi cho rằng số dĩ có tỷ lệ cao 93% này là do các bạn trẻ đã được học về Thơ mới trong nhà trường phổ thông. Trong số có biết về phong trào Thơ mới thì con số học trong nhà trường phổ thông là 78%, 2% là học trong nhà trường đại học do là sinh viên

tỉ lệ nhỏ, điều ấy cũng nói lên rằng ở thời hiện đại, với sự bùng nổ thông tin giải trí trên mọi lĩnh vực, Thơ mới vẫn có một vị trí nhất định trong lòng độc giả trẻ thông qua một phương thức tiếp nhận truyền thống là sách báo. Đây là điều đáng ghi nhận trong tình hình văn hóa đọc bị kêu ca là có bước thụt lùi so với trước đây. Nhưng khi được hỏi chung xem có biết cả phong trào Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn thì số lượng độc giả tụt xuống còn 18%. Điều này chứng tỏ tiểu thuyết Tự lực văn đoàn không có một sức sống mạnh mẽ như phong trào Thơ mới. Chúng tôi có thể lý giải nguyên nhân là do chương trình dạy Ngữ văn trong nhà trường phổ thông không đề cập đến tiểu thuyết Tự lực văn đoàn. Mặt khác, trên bình diện xã hội, nếu tìm kiếm trên Google thì với từ khóa “thơ mới” thì cho ra con số 119.000.000 kết quả, trong khi với từ khóa “tiểu thuyết Tự lực văn đoàn” thì cho ra con số khiêm tốn hơn nhiều với 2.120.000 kết quả. Điều này cũng cho thấy mức chênh lệch giữa sự phổ biến Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn trên mạng internet.

15% bạn đọc trẻ tuổi cho rằng có thích Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn. 15% cho rằng không thích. Số lượng chỉ thích Thơ mới là 67%, số lượng chỉ thích tiểu thuyết Tự lực văn đoàn là 3%. Lý giải cho điều này có lẽ không ngoài quy luật tâm lý về tiếp nhận văn học. Ít nhất là phong trào Thơ mới đã được học trong nhà trường và được biết đến nhiều với đặc trưng dễ thuộc, dễ hiểu, giàu cảm xúc, trong khi đó tiểu thuyết Tự lực văn đoàn thì

ít được phổ biến hơn, do việc xuất bản, truyền bá cũng ít hơn Thơ mới.

1.2. Sự hiểu biết của bạn đọc trẻ tuổi đối với phong trào Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn thông qua những tác giả và tác phẩm cụ thể

Có thể nhận định ngay rằng yếu tố được học trong nhà trường phổ thông đã chi phối rất nhiều đến việc bạn đọc trẻ tuổi có biết hay không biết gì về những tác giả và tác phẩm cụ thể của phong trào Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn. Bởi lẽ khi được yêu cầu kể tên những nhà thơ mới thì hầu hết độc giả trẻ tuổi đều chọn Xuân Diệu, Huy Cận, Nguyễn Bính, Hàn Mặc Tử là những tác giả quen thuộc đối với mình, trong đó nhiều nhất là nhà thơ Xuân Diệu với 86%, sau đó là nhà thơ Nguyễn Bính với 81%. Ở những vị trí thấp hơn lần lượt là Huy Cận (78%), Hàn Mặc Tử (76%), Chế Lan Viên (44%), Thế Lữ (42%), Vũ Đình Liên (41%), Lưu Trọng Lư (38%)... Đặc biệt một nhà thơ mà hiện giờ vẫn còn trong vòng bí ẩn, chưa rõ nhân thân là T.T.KH cũng được nhắc đến với tỉ lệ 25%. Trường hợp của Thế Lữ và Vũ Đình Liên có tỉ lệ % tương đối cao là do trong chương trình Trung học cơ sở năm lớp 8 có học về hai bài thơ *Nhớ rừng* của Thế Lữ và *Ông đồ* của Vũ Đình Liên.

Khi được hỏi về những tác phẩm Thơ mới mà độc giả có biết đến, những câu trả lời cũng tập trung vào những bài học trong nhà trường phổ thông với các bài *Vội vàng* của Xuân Diệu, *Tràng giang* của Huy Cận, *Tương tư* của Nguyễn Bính, *Ông đồ* của Vũ Đình Liên, *Đây thôn Vĩ Dạ* của Hàn Mặc Tử, đều chiếm tỉ lệ trên 50%. Chứng tỏ đây là những bài Thơ mới quen thuộc nhất với số đông độc giả trẻ tuổi.

Về tiểu thuyết Tự lực văn đoàn, có thể nói ngay rằng tiểu thuyết Tự lực văn đoàn ít được biết đến hơn so với Thơ mới. Hai tên tuổi được biết đến nhiều nhất là Nhất Linh (15%), Khái Hưng (14%), sau đó ở một khoảng cách là Hoàng Đạo (3%). Những cuốn tiểu thuyết được biết đến nhiều nhất theo thứ tự lần lượt là *Nửa chừng xuân* của Khái Hưng (19%), *Đoạn tuyệt* của Nhất Linh (15%), *Hồn bướm mơ tiên* của Khái Hưng (12%), *Gánh hàng hoa* của Khái Hưng (11%). Việc không được học trong nhà trường và chỉ biết đến tiểu thuyết Tự lực văn đoàn qua sách báo và qua mạng, rõ ràng đã có ảnh hưởng đến quá trình tiếp nhận của người đọc trẻ tuổi, khiến cho họ ít biết đến những tác giả và tác phẩm tiểu thuyết Tự lực văn đoàn so với các nhà thơ của phong trào Thơ mới.

1.3. Đặc trưng tiếp nhận Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn của độc giả trẻ dựa trên nhóm tuổi, nghề nghiệp

Chúng tôi tạm xếp các đối tượng khảo sát phân thành hai nhóm tuổi: từ 18 đến 23 tuổi và từ 24 đến 30 tuổi với mặc định rằng nhóm tuổi từ 18 đến 23 chủ yếu là các bạn học sinh phổ thông và sinh viên, còn lứa tuổi từ 24 đến 30 chủ yếu là đã đi làm.

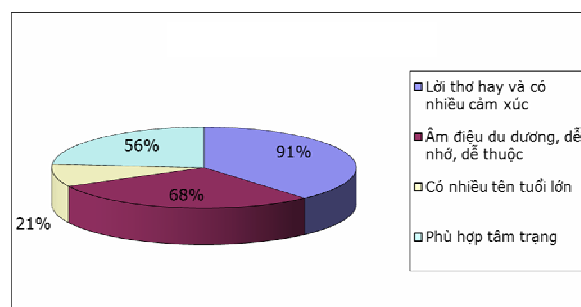
Với nhóm tuổi từ 18 đến 23, họ cũng quan tâm đến Thơ mới nhiều hơn Tiểu thuyết Tự lực văn đoàn. Con số thích thơ mới ở lứa tuổi này là 88%, trong khi đó thích tiểu thuyết Tự lực văn đoàn chỉ có 3%. Ở nhóm tuổi từ 24 đến 30, con số này có chênh lệch khác hơn với tỉ lệ thích Thơ mới là 67%, và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn là 2%. Có thể thấy, ở độ tuổi nào thì tiểu thuyết Tự lực văn đoàn cũng không được quan tâm nhiều lắm, trong khi có xu hướng càng nhiều tuổi hơn, các bạn trẻ

lại ít thích Thơ mới hơn. Có lẽ những bài thơ mới được học trong nhà trường phổ thông đã là động lực để các bạn trẻ ham thích và tìm hiểu thêm những bài thơ mới khác. Trong khi đó ở độ tuổi lớn hơn, các bạn trẻ có nhiều mối quan tâm khác hơn là đến một giá trị văn học đã tồn tại cách đây khá lâu.

Riêng đối với đối tượng công nhân và làm nghề tự do, con số quan tâm đến Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn chỉ có 6,5%. Điều này chứng tỏ những giá trị văn chương của Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn vẫn không được phổ cập nhiều ở một tầng lớp nghề nghiệp đặc thù là chủ yếu sử dụng lao động tay chân trong xã hội. Trong khi đó, ở tầng lớp trí thức (học sinh, sinh viên, viên chức nhà nước, kinh doanh) thì mức độ biết đến Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn cao hơn hẳn, với tỉ lệ là 61%. Như vậy, sự phân tầng độc giả trong xã hội là rõ rệt trên phương diện tiếp nhận văn học, cụ thể là qua hai hiện tượng văn học: Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn.

2. QUAN NIỆM CỦA ĐỘC GIẢ TRẺ TUỔI VỀ PHONG TRÀO THƠ MỚI VÀ TIỂU THUYẾT TỰ LỰC VĂN ĐOÀN

Chúng tôi có những thống kê dưới đây.

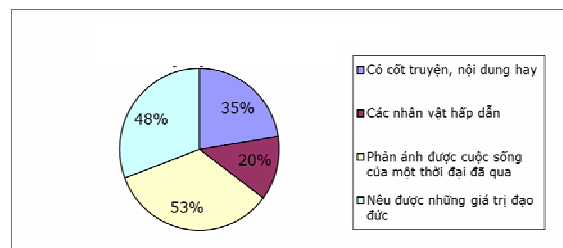

Hình 1. Mức độ ưa thích Thơ mới của độc giả trẻ tuổi

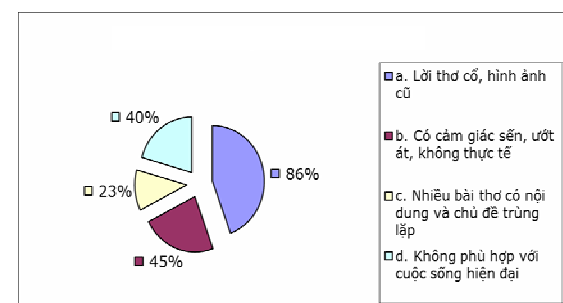
Ở Hình 1 (*Mức độ ưa thích Thơ mới của độc giả trẻ tuổi*), chúng tôi nhận thấy yếu tố lời thơ hay và có nhiều cảm xúc là yếu tố quan trọng nhất, chiếm tỷ lệ 91%. Trong khi đó, không nhiều độc giả quan tâm đến tên tuổi của nhà thơ, chỉ chiếm tỉ lệ 21%. Trong những phỏng vấn sâu (mang tính chất định tính) để làm rõ thêm những vấn đề quanh bảng hỏi, hầu hết các bạn trẻ đều thừa nhận mình có nhớ ít nhiều những câu thơ mới, nhưng lại không quan tâm những câu thơ mới đó là của tác giả nào. Trong khi đó, ở Hình 2 tiểu thuyết Tự lực văn đoàn lại được yêu thích nhờ yếu tố chủ đạo là phản ánh được cuộc sống của một thời đại đã qua, chiếm tỉ lệ 53%. Như vậy, theo đúng quy luật của thể loại, yếu tố cảm xúc của Thơ mới giúp nó “ghi điểm” trong lòng người đọc. Còn đối với tiểu thuyết Tự lực văn đoàn, yếu tố phản ánh cuộc sống đã qua là yếu tố chính khiến nó gây ấn tượng với độc giả trẻ tuổi.

Đáng lưu ý là việc phần lớn độc giả trẻ tuổi không đánh giá cao sức hấp dẫn của nhân vật trong tiểu thuyết Tự lực văn đoàn, chỉ 20% cho rằng nhân vật có sức hấp dẫn. Trong các phỏng vấn định tính, họ đều cho rằng những nhân vật này có phần lên gân thái quá và không có thực ngoài đời sống. Vì vậy khi được hỏi về tên nhân vật trong tiểu thuyết Tự lực văn đoàn, chỉ có 2% bạn trẻ được hỏi nhớ tên các nhân vật, trong đó nhân vật bà Án trong tác phẩm *Nửa chừng xuân* của Khái Hưng chiếm tỷ lệ 21%, thứ hai là nhân vật Loan trong tác phẩm *Đoạn tuyệt* của Nhất Linh chiếm tỷ lệ 18%, còn lại những nhân vật khác có tỷ lệ không đáng kể.

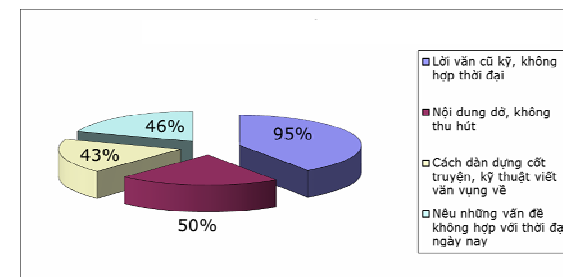
Yếu tố đạo đức trong tiểu thuyết Tự lực văn đoàn cũng được coi trọng, chiếm tỷ lệ

Hình 2. Mức độ ưa thích tiểu thuyết Tự lực văn đoàn của độc giả trẻ tuổi

Hình 3. Mức độ không thích Thơ mới của độc giả trẻ tuổi

Hình 4. Mức độ không thích tiểu thuyết Tự lực văn đoàn của độc giả trẻ tuổi

48%. Có lẽ đối với những độc giả trẻ tuổi, ấn tượng về tiểu thuyết Tự lực văn đoàn không phải là những câu chuyện tình yêu, mà là hiện thực đời sống và những vấn đề đạo đức đặt ra trong tác phẩm.

Ở Hình 3 cho thấy trên một phương diện ngược lại, Thơ mới không được ưa thích do lời thơ cổ, hình ảnh cũ, chiếm tỷ lệ cao nhất là 86%. Chiếm tỷ lệ ít nhất là 23% độc giả trẻ tuổi cho rằng nhiều bài thơ có nội dung và chủ đề trùng lặp. Khá cân bằng với nhau, lần lượt chiếm tỷ lệ 45% và 40%

là hai quan niệm cho rằng Thơ mới mang nội dung sến, ướt át, không thực tế và không còn phù hợp với cuộc sống hiện đại. Tương tự, tiểu thuyết Tự lực văn đoàn bị chê là lời văn cũ kỹ, không hợp với thời đại, chiếm tỷ lệ đến 95%. Ba yếu tố còn lại (nội dung dở, không thu hút; cách dàn dựng cốt truyện, kỹ thuật viết văn vụng về; nêu những vấn đề không hợp với thời đại ngày nay) đều chiếm tỷ lệ tương đương nhau, lần lượt là 50%, 43%, 46%. Đặc biệt khi phỏng vấn định tính, nhiều bạn đọc trẻ tuổi thống nhất ý kiến cho rằng những vấn đề mà tiểu thuyết Tự lực văn đoàn nêu ra (chuyện tình yêu, chuyện lễ giáo phong kiến...) đã quá lạc hậu so với thời hiện đại và đây là nguyên nhân khiến họ không có hứng thú đối với tiểu thuyết Tự lực văn đoàn nữa.

3. MỘT SỐ KẾT LUẬN TỪ CUỘC ĐIỀU TRA

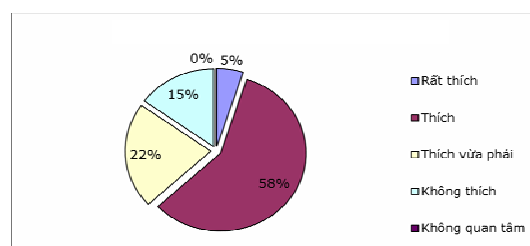
3.1. Chưa thể nói là thật khoa học hay chính xác, cũng chưa được triển khai trên một quy mô rộng lớn, do vậy, những con số nêu trên chỉ phản ánh được phần nào hiện tượng tiếp nhận Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn của những độc giả trẻ tuổi, sống ở 10 tỉnh thành trên cả nước.

3.2. Những con số định lượng và nội dung phỏng vấn sâu (phỏng vấn định tính) cho thấy vai trò lớn của nhà trường phổ thông đối với việc hướng sự tiếp nhận cũng như cung cấp một “tâm đón nhận” (chữ dùng của lý thuyết tiếp nhận văn học) phù hợp với số đông độc giả trẻ tuổi. Không phải ngẫu nhiên mà 79% độc giả đồng tình với việc tăng thêm thời lượng giảng dạy Thơ mới trong nhà trường phổ thông, chỉ có 11% phản đối và 10% đề nghị giữ nguyên

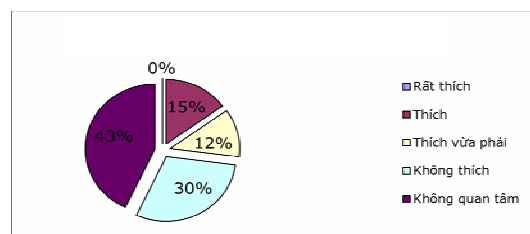
thời lượng. Ở một mức độ kém hơn, tiểu thuyết Tự lực văn đoàn cũng được hưởng những ý kiến tích cực khi 48% cho rằng cần dạy tiểu thuyết Tự lực văn đoàn trong nhà trường, 37% cho rằng không nên và 15% không có ý kiến. Đây là những ý kiến đáng để cho các nhà quản lý giáo dục, các nhà biên soạn sách giáo khoa lưu tâm khi tiến hành chương trình soạn sách giáo khoa cấp trung học cơ sở và trung học phổ thông.

3.3. Cách nhìn nhận của độc giả trẻ tuổi nghĩ về những người cùng thời với mình, tiếp nhận phong trào Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn có thể nói là một cái nhìn lạc quan (đối với Thơ mới) và dè dặt, thận trọng (đối với tiểu thuyết Tự lực văn đoàn) thông qua hai thống kê sau.

Hai hình 5, 6 cho thấy, khi Thơ mới đã có chỗ đứng khá vững chắc trong lòng độc giả trẻ tuổi, thì tiểu thuyết Tự lực văn đoàn vẫn là một dấu hỏi lớn về tính phổ cập. Do vậy, việc đẩy mạnh truyền bá, tiến hành

Hình 5. Cách nhìn nhận của độc giả trẻ về Thơ mới

Hình 6: Mức độ không thích tiểu thuyết Tự lực văn đoàn của độc giả trẻ tuổi

giảng dạy, nghiên cứu, đưa tiểu thuyết Tự lực văn đoàn đến với số đông công chúng trẻ tuổi là điều cần phải nghiêm túc đặt ra.

3.4. Quy mô của cuộc điều tra này cần phải được tiếp tục tiến hành mở rộng cả về phần định tính và định lượng, để có thể tiến tới một kết luận mang tính khoa học cần thiết về sự tiếp nhận Thơ mới và tiểu thuyết Tự lực văn đoàn ở độc giả trẻ Việt Nam, những người sẽ còn nhiều năm tháng, nhiều thời gian gắn bó với văn học Việt Nam với tư cách là người đọc hứa hẹn nhiều tiềm năng. □

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Đào Duy Hiệp. 2008. *Phê bình văn học từ lý thuyết hiện đại*. Hà Nội: Nxb. Giáo dục.
2. Endruweit, G. và G.Trommsdorg. 2002. *Từ điển xã hội học* (Ngụy Hữu Tâm và Nguyễn Hoài Bảo dịch từ nguyên bản tiếng Đức). Hà Nội: Nxb. Thế giới.
3. Hoài Thanh-Hoài Chân. 2008. *Thi nhân Việt Nam*. Hà Nội: Nxb. Văn học.
4. Lộc Phương Thủy (Chủ biên). 2007. *Lý luận-phê bình văn học thế giới thế kỷ XX*. Hà Nội: Nxb. Giáo dục.
5. Nhiều tác giả. 2011. *Sách giáo khoa Ngữ văn lớp 11* (2 tập). Hà Nội: Nxb. Giáo dục.
6. Phạm Xuân Thạch. 2009. *Ba thập niên đầu thế kỷ XX và sự hình thành “trường văn học” ở Việt Nam*. In trong tuyển tập chuyên khảo do Viện Harvard-Yenching tài trợ. Hà Nội: Nxb. Thế giới.
7. Phạm Văn Quyết. 2001. *Phương pháp nghiên cứu xã hội học*. Hà Nội: Nxb. Đại học Quốc gia.
8. Phương Lưu. 1999. *Mười trường phái lý luận phê bình văn học phương Tây đương đại*. Hà Nội: Nxb. Giáo dục.
9. Phương Lưu. 2001. *Lý luận phê bình văn học phương Tây thế kỷ XX*. Nxb. Văn học-Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây.
10. Thanh Lê. 2004. *Xã hội học*. Hà Nội: Nxb. Khoa học Xã hội.
11. Vũ Ngọc Phan. 2005. *Nhà văn hiện đại* (2 tập). Hà Nội: Nxb. Văn học.
12. Vũ Quang Hà. 2002. *Các lý thuyết xã hội học* (2 tập). Hà Nội: Nxb. Đại học Quốc gia.